

בית ברל
מרכז רעיוני לחינוך ולמחקר

קרן ברל כצנלסון

דף עמדה

יוני 2007, סיון תשס"ז

6

מסמכי החזון הערביים: איום אסטרטגי או בסיס לדיאלוג?

סמי סמוחה

ואכן האליטות היהודיות פעלו למיסוד אופיה היהודי והציוני של המדינה באמצעות כמה אמנות שגיבשו ללא תרומה וללא שיתוף של האליטות הערביות. "אמנת כינרת", שנערכה בחסות מרכז יצחק רבין לחקר ישראל, שיקפה הסכמה לאומית של כל הזרמים בציבור היהודי, מהשמאל הציוני ועד היהדות החרדית האשכנזית, על ישראל כמדינה יהודית ועל הערבים כמיעוט בתוכה. בעוד שבדיונים על אמנה זו לא שותפו הערבים כלל, פרויקט המכון הישראלי לדמוקרטיה לחיבור "חוקה בהסכמה" כלל גם אישי ציבור ערביים. הצעה זו לחוקה מקדשת את הסטטוס קוו של ישראל כמדינתו של העם היהודי, את עליונות השפה העברית (שפת המדינה) על השפה הערבית (שפה מוכרת בלבד) ואת הבלעדיות של הסמלים הממלכתיים היהודיים. הערבים מוכרים כמיעוט עם הזכויות הקולקטיביות הקיימות אך בלי לגרוע משליטת הרוב היהודי במדינה. בשנים האחרונות משמשת "החוקה בהסכמה [יהודית]" בסיס לדיוני ועדת החוקה, חוק ומשפט של הכנסת ליצירת חוקה לישראל. הנוסח ההולך ומתגבש של חוקה מבטיח שליטה יהודית במדינה. את דיוני הוועדה מאתגרים נציגי המכון לאסטרטגיה ציונית, בראשות ישראל הראל, שפיתחו "חוקה למדינת ישראל" שעושה את ישראל ליותר יהודית וציונית מאשר היא היום ומקבעת עוד יותר את הסטטוס הנמוך של המיעוט הערבי. חברי הכנסת הערביים מתנגדים לחוקה של ועדת החוקה ההולכת ועוטה בשר וגידים. כמה מהם הגישו עוד קודם לכן מספר חוקים לעיגון השוויון כחוק יסוד ולהגדרת ישראל כמדינה רב-תרבותית, אך הצעותיהם נדחו.

לכל אלה יש להוסיף את נסיונות ההידברות לקבלת אמנה משותפת בין יהודים וערבים. עוד בשנות השבעים התבלט מר אלוף הראבן כחלוץ בזימון קבוצות יהודיות וערביות למפגשים במכון ון ליר בירושלים כדי להגיע לאמנה משותפת. במכון לחקר השלום של גבעת חביבה נפגשה קבוצה מעורבת לבחינת מודלים חלופיים להסדרת היחסים בין ערבים ויהודים ועבודתה הסתכמה

מראשית דצמבר 2006 ועד אמצע מאי 2007 פורסמו ארבעה מסמכים: "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל" מטעם הוועד הארצי של ראשי הרשויות המקומיות הערביות, "חוקה שוויונית לכל" מטעם מוסאווא - מרכז לזכויות הערבים (מכונה גם "מסמך עשר הנקודות"), "החוקה הדמוקרטית" מטעם עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, ו"הצהרת חיפה" מטעם מדה אל-כרמל-המרכז הערבי למחקר חברתי-יישומי.

המסמכים הללו מציגים את עמדת הזרם המרכזי של הערבים בישראל לגבי מעמד כמיעוט ולגבי אופי המדינה. השאלות שעולות מפרסום המסמכים הן: מה הביא לגיבוש ולפרסום של המסמכים הללו לאחרונה? מה הם עקרונות היסוד המשותפים להם? אלו זרמים אידיאולוגיים ופוליטיים בקרב הערבים הדוחים את עמדת הזרם המרכזי שמוצגת במסמכים אלה? באיזו מידה שותף הציבור הערבי הרחב לרעיונות של האליטות המופיעים במסמכים? מהי תגובת היהודים ואם המסמכים הללו יכולים לשמש בסיס להידברות בין שני הצדדים? מה הן התוצאות הצפויות של פרסום המסמכים? על מה יש הסכמה בין ערבים ויהודים ומה ניתן לעשות לשיפור היחסים ביניהם?

מדוע עכשיו

המסמכים הללו התגבשו בתגובה למספר גורמים. הסכמי אוסלו העלו לראשונה אופציה ריאליסטית של יישוב השאלה הפלסטינית על-ידי שתי מדינות לשני עמים. הציבור הערבי תמך בהתלהבות בהסכמים, אך האליטות הערביות הבינו שהאזרחים הערבים אינם כלולים בהם. לבני עמם תקום מדינה אך האזרחים הערבים ימשיכו לחיות כמיעוט נחות בישראל. היהודים יותרו על ארץ-ישראל השלמה כדי לשמר ולחזק את ישראל כמדינה יהודית וציונית.

ביניהם ובמה הם ממש חלוקים עם היהודים והמדינה. חלק מהם היו שותפים למאמצים הקודמים שרובם נעשו ביוזמה יהודית, אך אף לא אחד מהמיזמים היה מיזם ערבי נפרד. זהו אכן הייחוד של המסמכים החדשים - היותם מסמכים ערביים טהורים ללא השתתפות ושיתוף יהודיים. הם מעידים על העצמה וביטחון עצמי של המיעוט הערבי. במסמכים אלה עושות האליטות הערביות הערכת מצב וצופות פני עתיד. הן אומרות ללא כחל ושרק את מה שהן חושבות על המדינה היהודית ועל השינוי הגדול שברצונן לחולל בה. הן גם קוראות לשידוד מערכות בתוך החברה הערבית המסורתית למחצה בישראל ומבקרות את דרכי ההתנהלות של ההנהגה הפוליטית הערבית. גם ביקורת עצמית זו מצביעה על ביטחון וערך עצמיים.

עמדת הזרם המרכזי

ניתן לראות את המסמכים שפורסמו כמקשה אחת. שניים מהם הם משפטיים ושניים ציבוריים רחבים. (מסמך "החזון העתידי" עומד גם להתפרסם כספר שבו יפורטו הרעיונות והתוכניות ליישומם). ניתן לראות את המסמכים כמשלימים, המבוססים על עקרונות יסוד המקובלים על האליטות הערביות מהזרם המרכזי. העובדה שנוסחו והופיעו ארבעה מסמכים נפרדים נובעת בראש ובראשונה מתחרות ומיריבות אישית וארגונית ומהבדלים ברצון להשאיר מרחב להידברות עם החברה היהודית, ורק באופן משני בגלל חילוקי דעות אידיאולוגיים.

ואלה הם עקרונות היסוד:

1. הנרטיב. הציונות היא תנועה קולוניאלית, היהודים הם פולשים אירופיים זרים, שהשתלטו בכוח על הארץ, נשלו את תושביה המקוריים, הקימו מדינה שגרשה את רוב הפלסטינים מארצם, הרסה מאות יישובים ערביים, הפקיעה בסיטונות אדמות ערביות, הטילה ממשל צבאי על הערבים, כבשה גם את הגדה ואת הרצועה וממשיכה ליהד את הארץ ולהפלות את האזרחים הערבים. יחד עם זאת, היהודים הישראלים הפכו במאה העשרים לעם, שיש לו תרבות ושפה משלו ורואה בארץ את מולדתו, ובכך הם רכשו זכויות על הארץ במהלך התנחלותם הממושכת. בהצהרת חיפה יש אף הכרה בשואה כאסון ליהודים וכפשע איום נגד האנושות, אך גם ביקורת קשה על ניצולה להקמת מדינה יהודית על חשבון העם הפלסטיני.

בספר שבע דרכים: אופציות תיאורטיות למעמד הערבים בישראל (1999). ניסיון דומה נעשה על ידי המרכז לחקר החברה הערבית בישראל שפעל בזמנו בחסות בית ברל והיום בחסות מכון ון ליר בירושלים, שבמסגרתו פורסם הספר אוטונומיה לערבים בישראל? (1999). מייד אחרי מהומות אוקטובר 2000 הגישה קבוצה של אנשי אקדמיה ערבים ויהודים לראש הממשלה ברק דוח חירום בשם אחרי השבר: כיוונים חדשים למדיניות הממשלה כלפי הערבים בישראל (2000). הדוח הושתת על הקונצפציה שיש לעבור משליטה על המיעוט הערבי לשוויון ולשיתוף מלאים בכל מישורי החיים, תוך עמעום אופיה היהודי של המדינה. מסמך זה יצר מיתווה רעיוני עבור מסמכי החזון הערביים.

אך המיזם שהוא כנראה הגדול והחשוב ביותר בנושא בוצע על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה. בשנים 2000-1999 נפגשה קבוצה של כעשרים אנשי אקדמיה וציבור, ערבים ויהודים, כדי להגיע לאמנה משותפת, שנועדה לתת תוקף לחוקה בהסכמה שבה השתתפות הערבים היתה זעומה. הושגה הסכמה על עקרונות השוויון האזרחי, אך החברים הערבים סירבו לקבל את אופייה ואת יעדיה הציוניים של המדינה ולכן דחו את טיוטת האמנה. ניסיון כושל זה סוכם בספר של מי הארץ הזאת? מסע לניסוח אמנה יהודית-ערבית בישראל (2006). לכל אלה יש להוסיף את דוח ועדת אור (2003) לאירועי אוקטובר 2000, מסמך ממלכתי חסרת-קדים וחשוב מאין כמוהו, של שלושה שאחד מהם ערבי, שקראו לממשלה לעשות מפנה במדיניותה כדי להבטיח שוויון אזרחי מלא לערבים תוך קריאה אליהם לקבל את ישראל כמדינה יהודית.

להתוויית דרך החשיבה של מסמכי החזון הערביים תרם השיח הפוליטי החדש שהכניסה בל"ד לפוליטיקה הערבית באמצע שנות התשעים, שרעיונותיו המרכזיים כללו אוטונומיה תרבותית, הסיסמה "מדינת כל אזרחיה" המשמשת קוד ל"מדינת כל לאומיה" (מדינה דו-לאומית), זהות ערבית ישראלית מעוותת, הבכורה של לאומיות פלסטינית וחברה רבת-תרבותית.

היוזמה של האליטות הערביות בשנים האחרונות לעיצוב אמנות ערביות ביחס לאופי המדינה ולמעמד הערבים בתוכה היא הבשלה אידיאולוגית שלהם נוכח העבודה הרבה שנעשתה בעניין זה עד כה. אישי אקדמיה, ציבור ורוח ערביים, חילוניים, ליברליים ובעלי זהות פלסטינית מובהקת, שאלו את עצמם על מה הם בעצם מסכימים

לחינוך הערבי, יינתן פיצוי הולם עבור האדמות הערביות שהופקעו, הפליטים הפנימיים יורשו עד כמה שאפשר לשוב לכפריהם ההרוסים, יוכרו הכפרים הלא-מוכרים, יוקצו אדמות מדינה לפיתוח ערבי, הואקף המוסלמי יועבר לשליטה מוסלמית, ייאכף החוק נגד אלימות במשפחה, הערבים יילחמו נגד הפיצולים העדתיים והחמולתיים הפנימיים, יתנהל מאבק נגד שחיתות ברשויות המקומיות הערביות, ועוד. שינויי מדיניות אלה מותנים בשינויי המשטר בישראל. רק דמוקרטיה רב-תרבותית הסכמית, שבה ישווה מעמדו של המיעוט הערבי למעמדו של הרוב היהודי, תבטיח מדיניות הוגנת שתיטיב עם האזרחים הערבים. לכן המאבק הערבי צריך להיות הן לשינויי משטר והן לשינויי מדיניות.

העדר הסכמה

מחברי המסמכים טוענים שעקרונות היסוד שלהם מוסכמים על הערבים בארץ. אין ספק שהעקרונות הללו נהנים מתמיכה של המפלגות הערביות, רוב ראשי הרשויות המקומיות הערביות, רוב חברי ועדת המעקב העליונה וגופים ערביים רבים דוגמת מוסאווא ועדאלה. ברם, תמיכה רחבה פירושה שקיים זרם מרכזי ולא דווקא הסכמה כללית. חלקים משמעותיים במגזר הערבי היום חושבים אחרת.

2. המסגרת. הארץ תחולק בין מדינת ישראל בגבולות הקו הירוק למדינת פלסטין (עיקרון זה לא מקובל על מיעוט בעל משקל המצדד במדינה אחת), ישראל תכיר בנכבה, תתנצל על העוולות שעוללה לעם הפלסטיני (לרבות הערבים בישראל), יושג הסכם בין שני העמים על זכות השיבה של הפליטים הערביים, האזרחים הערבים ימשיכו לחיות כמיעוט בישראל, אך ההסדר המוצע למעמדם ולאופיה של המדינה איננו תלוי ביישוב השאלה הפלסטינית.

3. המשטר. ישראל היא מדינה יהודית לא-דמוקרטית ועליה להיות מדינה דמוקרטית לא-יהודית. הדמוקרטיה המוצעת היא הסדרית או הסכמית שבה ינתן לערבים מעמד שווה ערך למעמד היהודים. הערבים יוכרו רשמית כמיעוט לאומי פלסטיני ("מיעוט מולדת"), שפתם וסמליהם הלאומיים יהיו באותו מעמד כמו השפה והסמלים הלאומיים של היהודים, הם יהיו שותפים מלאים בשלטון, יתארגנו על בסיס לאומי עם הנהגה נבחרת, ייהנו מאוטונומיה תרבותית, ישוריי חלקם בתקציבים ובמינויים, ויקבלו זכות וטו על כל עניין החיוני להם.

4. המדיניות. במקום האפליה המוסדית תונהג העדפה מתקנת לטובת המיעוט הערבי. מטרת החינוך הערבי יתאמו את המטרות שנוסחו על-ידי ועדת המעקב

בית הספר המשותף
בנוה שלום.

רוב הציבור הערבי
נוקט עמדות הרבה
יותר מתוננות

צילום: פלאש 90

הערביים הבלתי-תלויים. לא פחות מאלף הוא הממצא שרוב של 65.4% מהערבים המצביעים למפלגות ערביות לעומת רק מיעוט של 22.4% מהמנהיגים הערביים הבלתי-תלויים המסכימים ש"הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד".

האליטות הערביות הן אידיאולוגיות, מנתחות את המציאות ביתר עמקות וביקורת, חשות אחריות לגורלו ולעתידו של המיעוט הערבי וחותרות להוביל אותו במקום להיות מובלות על-ידו, והן גם עסוקות מאוד בסוגיות המורכבות של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. לעומתן, הציבור הערבי הוא פרגמטי, מושפע יותר מאילוצי המציאות, מייחל לקץ הסכסוך ומוכן לעשות פשרות גדולות לשם כך. הוא גם מעריך יותר את התועלות שהוא מפיק מחיים בישראל - זכויות דמוקרטיות, אורח חיים מודרני, נייחות חברתית, שירותי רווחה וקצבאות, ויציבות. האליטות הערביות לוקחות יתרונות אלו כמובנים מאליהם, אך מבקרות אותם כחלקיים ותובעות מימוש מלא של הזכויות האישיות והקיבוציות, מימוש המותנה בעניינהן בביטול אופיה היהודי והציוני של המדינה.

עמדות היהודים

פרט לקומץ יהודים מהזרם הפוסט-ציוני והאנטי-ציוני שהתייחסו בהבנה ובחיוב למסמכי האליטות הערביות, התגובות היהודיות היו על הטווח מהמסויג לשלילי ביותר.

הועלו טענות רבות. המסמכים שוללים את אמונות היסוד של היהודים על עצמם ועל מדינתם. הנרטיב שמציג את היהודים כמתנחלים וכמנשלים זרים נדחה על הסף כי היהודים רואים את עצמם כבעלי זכויות הסטוריות על הארץ. בעיניהם העוולות שהם חוללו לפלסטינים נעשו כחלק מהסכסוך הקיומי שבו הפלסטינים הם התוקפן והיהודים הם הקורבן. מחברי המסמכים דורשים מהיהודים שיכירו בעוול ויתקנו אותו, בעוד שהמבקרים היהודים אומרים שעל הערבים לשאת באחריות ובמחיר התוקפנות והסרבנות של הפלסטינים. המסמכים מציגים את הפלסטינים בתור התושבים המקוריים של הארץ ודורשים זכויות לאומיות למיעוט הערבי, אך עוברים בשתיקה על זכויות היהודים - כאילו היהודים מעולם לא היו התושבים המקוריים של הארץ, כאילו אין הם עם

בין הקבוצות הערביות ששוללות את התפיסות ואת התביעות של הזרם המרכזי בולטת תנועת בני הכפר הקטנה על פלגיה השונים. היא דוחה את חלוקת הארץ לשתי מדינות ותובעת הקמת מדינה פלסטינית חילונית אחת בכל רחבי פלסטין המנדטורית. יותר רצינית היא התנגדותה של התנועה האסלאמית הצפונית, שנהנית מתמיכה ציבורית רחבה, השוללת שלטון יהודי כלשהו על הארץ, בונה חברה נפרדת למוסלמים, מתנגדת לקבלת אוטונומיה, סמכויות ותקציבים מהמדינה שיתנו בפיקוח, וחותרת להקמת מדינה אסלאמית בכל פלסטין. מנקודת המבט של שתי תנועות סרבניות אלה, הזרם המרכזי מקדם רעיונות סתגלניים לא-לגיטימיים. מהצד האחר, האליטות הערביות, ובכללן הדרוזיות, הפועלות בתוך הממסד היהודי, לא יכולות לקבל שום מסמך מכונן ששולל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. שלוש הקבוצות הללו זוכות לתמיכה של למעלה משתי חמישיות מהאוכלוסיה הערבית.

יתר על כן, רוב הציבור הערבי הרחב נוקט עמדות הרבה יותר מתונות מאשר עמדות האליטות הערביות מהזרם המרכזי. בניגוד להן, רוב הציבור הערבי רואה בישראל מדינה דמוקרטית ומכיר בזכות קיומה כמדינה יהודית ודמוקרטית. למשל, בסקר מדד יחסי ערבים-יהודים שבוצע בסתיו 2006 אמרו 58.6% מהערבים ש"למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים", 67.5% אמרו ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים", 66.9% אמרו ש"מוצדק שישראל קובעת את יום השבת כיום מנוחה, עם הכרה בצרכי בני דתות אחרות", 81.7% אמרו ש"מוצדק שסמלי המדינה יהיו סמלים יהודיים, אך צריך שלמדינה יהיו גם סמלים ערביים שערבים יוכלו להזהה אותם", ו-70.9% אמרו ש"אם יתקיים משאל עם על חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומבטיחה זכויות אזרח מלאות לערבים, אתמוך בה".

בסקר מדד קודם שנערך בסתיו 2004 נמצא שהעמדות של הציבור הערבי הן מתונות יותר מאשר העמדות של אישי הציבור הערביים האמורים ליצג אותם. למשל, שיעור המסכימים ש"האזרחים הערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" היה 81.1% בקרב הערבים המצביעים למפלגות יהודיות לעומת 69.4% בקרב אישי הציבור הערביים הקשורים לממסד היהודי, וחשוב יותר- 60.2% בקרב הערבים המצביעים למפלגות ערביות לעומת רק 18.4% בקרב אישי הציבור

עולמי המפוזר בארצות שונות, ולא רק ישראלי, שיש לו זכות להגדרה עצמית, וכאילו קריאת הערבים לכיבוד זכות השיבה אין בה משום שלילה של זכות היהודים למדינה יהודית.

המבקרים היהודיים מוסיפים ואומרים כי הצגת ישראל כמדינה לא־דמוקרטית היא התרסה חסרת שחר כי ישראל עונה על התנאים והמאפיינים של משטרים דמוקרטיים, ואפליה נגד המיעוט הערבי אין בה כדי לפסול את המשטר הישראלי כלא־דמוקרטי. שלילת אופיה היהודי והציוני של המדינה היא למעשה שלילת זכות העם היהודי להגדרה עצמית. התביעה לשים קץ לאופי היהודי של המדינה ולהשוואת מעמדו של המיעוט הערבי למעמדו של הרוב היהודי היא תביעה קיצונית שמטרתה לעשות את ישראל למדינה דו־לאומית. משוא פנים ושנאה טבועים בעצם הדרישה להקים מדינה פלסטינית לעם הפלסטיני ובה בעת לשלול את זכות קיומה של מדינה יהודית לעם היהודי. כמו כל מיעוט לאומי אחר, על הערבים בישראל להסתפק במילוי מאווייהם הלאומיים באמצעות מדינת לאום פלסטינית, ובתוך המדינה היהודית עליהם להשלים עם מעמד של מיעוט בעל זכויות פרט מלאות וזכויות קולקטיביות תרבותיות, לשוניות, דתיות ואתניות, אך לא לאומיות.

המסמכים גם מוקעים בתור ניסיון הרפתקני לגייס את הציבור הערבי למאבק נגד המדינה. פרסומם לאחר מלחמת לבנון השנייה, שבה כמחצית מהאזרחים הערבים הצדיקו את חטיפת החיילים ואת ההפצצות על ישראל על־ידי החזבאללה, הוא פרובוקציה. לראשי השב"כ יוחסה ההערכה שהמסמכים הם איום אסטרטגי על המדינה והוא יילחם במתנגדים לאופיה היהודי של המדינה גם אם מאבקם יתנהל בצורה דמוקרטית.

המבקרים גם יוצאים חוצץ נגד התמונה השחורה והחד־צדדית שמציירים המסמכים לגבי מעמדו של המיעוט הערבי. ליהודים ולמדינה מיוחסים צורות רבות של אפליה, הדרה, גזענות ודיכוי. המסר של המסמכים הוא שלעֵרבים כמיעוט לא קרה שום דבר טוב מאז 1948 וכי חייהם היו ועודם מלאים מרורים, מצוקה, סבל וניכור. המבקרים מזכירים את הפיתוח האנושי המואץ שלו זכו הערבים בישראל ומטעימים את העובדה שמצבם הוא טוב יותר מאשר מצב אחיהם הפלסטינים מעבר לקו הירוק ובפזורה, מצב מיעוטים לא מוסלמים במדינות ערב ומצב מיעוטים מוסלמים באירופה.

ביקורת נוקבת זו של אישי ציבור, אנשי רוח ואקדמיה, פרשנים ואנשי תקשורת יהודיים מושתתת על תמיכה עצומה מצד הציבור היהודי. רוב היהודים מקבלים את זכות הערבים לחיות בישראל כמיעוט בעל זכויות שוות ומכנים להעניק להם שוויון אזרחי. עם זאת, אין הם מוכנים להכיר בהם כמיעוט לאומי פלסטיני שיש להם זכות לזהות פלסטינית בלי שייחשדו על אי־נאמנות למדינה. היהודים רואים בישראל לא רק מדינה יהודית אלא גם מדינה ציונית המגשימה את מטרותיה של התנועה הציונית-שמירה והגדלה של הרוב היהודי, שלילת זכות השיבה מהפליטים הערביים, מניעת התאזרחות וחיים במדינה של פלסטינים באמצעות נישואין לאזרחים ערבים, התיישבות יהודית, מתן העדפה ליהודים, ושליטת יהודים במדינה כדי להבטיח את המשך קיומה כמדינתו של העם היהודי.

ממצאים מסקר המדד שנערך בסתיו 2006 מאשרים שאכן אלה הן העמדות של הציבור היהודי. כך, למשל, רוב של 76.9% מהיהודים מסכימים ש"לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות", אך רק מיעוט של 25.6% מהם מסכימים ש"לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין אם הם מקבלים או לא מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית". רוב גדול של 75.4% מהיהודים מזדהים עם ההשקפה ש"אזרח ערבי שמגדיר את עצמו כערבי פלסטיני בישראל לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה" ובהתאם לכך רוב גדול של 80.1% מהם מקבלים את הגישה לפיה "בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים". עם תפיסות כאלו אין להתפלא שהמסמכים הערביים נחשבים כחתרניים בעיני רוב הציבור והמנהיגים היהודיים.

תוצאות צפויות

נשאלת איפוא השאלה מה ייצא מהמסמכים הללו? האם הם יכולים לשמש בסיס להידברות ולהבנה בין הערבים והיהודים או יהוו גורם נוסף להעמקת הפיצול והמחלוקת? כדי לענות על שאלות אלו דרושה פרספקטיבה של זמן, ובהעדרה עלינו להסתפק בינתיים במספר ניחושים אינטליגנטיים.

יש יסוד סביר להניח שהמסמכים ימנפו ויחישו את תהליך הגיבוש של זרם מרכזי שייצג את רוב הערבים בארץ.

בכל מקרה, מסמכים אלה יצטרפו לקודמיהם כחלק מדיאלוג ממושך בין אישים ערבים ויהודים על השאלה הפלסטינית, על מעמד המיעוט הערבי ועל אופי המדינה. הם יסייעו לכל צד להבהיר את עמדתו ולהבין את עמדת הצד האחר אך בלי שיגרמו למפנה כלשהו בעמדות וביחסים בין שני הצדדים.

מה ניתן לעשות?

ישראל היא חברה שסועה לעומק בין ערבים ויהודים. ההפרדה והמחלוקת ביניהם הן עמוקות. למרות זאת, יש שקט ויציבות ורק מעט אלימות. השמירה על הסדר והחוק נובעת גם מנקודות הסכמה מרכזיות בין יהודים וערבים: חלוקת הארץ לשתי מדינות, המשך הקיום של מיעוט ערבי במדינת ישראל שבתחום הקו הירוק והתבססות על דמוקרטיה כמערכת להכלה ולניהול הסכסוך בין שני הצדדים. בניגוד לדיעה הרווחת, המגמה ההיסטורית ביחסים בין יהודים וערבים לא מראה על הקצנה בעמדות, התרחקות והחרפת חילוקי הדיעות והניכור.

ניתן באופן פרדוקסלי לפרש את המסמכים עצמם גם כמצביעים על ניתוק האזרחים הערבים מהפתרון לבעיית העם הפלסטיני, על היותם סגמנט נפרד וייחודי בעם הפלסטיני, על השלמתם עם מעמד של מיעוט במדינה ועל רצונם לעצב מחדש את מדינת ישראל כדי שיוכלו להיות שווים בה ולהזדהות עימה. ניתן גם לומר שבמסמכים עוברת כחוט השני ההכרה בזכות היהודים הישראלים להגדרה עצמית שתוגשם באופן מלא בתוך מדינה דו־לאומית כמו שעושים זאת הרוב הגרמני בשווייץ והרוב הפלמי בבליגיה. אין גם במסמכים זכר ל"תורת השלבים", דהיינו, הצבת החזון איננה מלווה באיום שאם לא תקום מדינה פלסטינית בת־קיימא לצד ישראל, ייאבדו האזרחים הערבים להקמת מדינה אחת מהירדן לים, ואם ישראל שבתחום הקו הירוק לא תיהפך למדינה דו־לאומית, הם ינסו להשיג יעד זה באמצעים לא־דמוקרטיים.

מדינת ישראל הציונית והרוב היהודי הציוני, המקבלים תמיכה מהקהילה הבינלאומית לקיים מדינה יהודית, ושלמען המשך קיומה וחזוקה הם מוכנים לוותר על חלק מהארץ, לא יוכלו להסכים לדגם משטרי שבעיניהם ייחשב למדינה דו־לאומית. גם המיעוט הערבי לא יסכים לקבל דגם של מדינה יהודית שבעיניו יראה כמפלה

רעיונות המסמך יתפשטו באמצעות פעולות הסברה של אליטות ואישי ציבור ערביים התומכים במסמכים וישמשו כגורם מעכב של תהליך הישראלזציה וההשלמה של הציבור הערבי עם מדינה יהודית ודמוקרטית. גיבוש של זרם מרכזי ערבי יהווה תשתית רעיונית ופוליטית שתאחד את חד"ש, בל"ד ורע"ם למפלגה פדרטיבית ערבית אחת. למעשה לא יהיה מנוס מכך אם אחוז החסימה בבחירות לכנסת יועלה בעתיד הקרוב ל־2.5% או יותר. גיבוש של זרם מרכזי אידיאולוגי ופוליטי יחריף את השסע הדתי־לא דתי ההולך ומעמיק בחברה הערבית, ובמיוחד יצור קיטוב בין התומכים ללא־תומכים של התנועה האסלאמית הצפונית.

מאחר שהציבור היהודי, האליטות היהודיות והמדינה היהודית מקבלים את רעיון המדינה היהודית, הציונית והדמוקרטית כרעיון הגמוני, שאין זכות ערעור עליו, הרי רבים בתוכם יראו בשלילת רעיון זה הוכחה ניצחת לתפיסה לפיה הערבים בישראל הם מתנגדי משטר וחלק מאויב פעיל שאינם ראויים לשוויון, וכי יש להדק עליהם את מנגנון הפיקוח וצריך להגביל את פעילותם הפוליטית. האיום שהיהודים חשים מפני מאבק ערבי לשינוי אופי המדינה יתחזק. המסמכים יתווספו לשורת הגורמים האחרים פלסטיניזציה ואיסלאמיזציה של הערבים, הסחף ימינה של הציבור היהודי, המשך הכיבוש והמשך אפליית המיעוט הערבי מצד מוסדות המדינה-המביאים לידי התרחקות והחרפת אִי־ההסכמה בין המיעוט הערבי והרוב היהודי.

תוצאה אפשרית אחרת היא שהמדינה תגביר את הצעדים לצמצום הפער, האפליה וההדרה בין שתי האוכלוסיות. הגברת השוויון האזרחי נחשבת כתכלית ראויה שמתיישבת עם אופיה היהודי והציוני של המדינה. גם בעיני ראשי הציבור היהודי יש לה סיכוי להקטנת פוטנציאל הסכסוך והעימות בין המיעוט הערבי ליהודים ולמדינה. המסמכים הם התרעה שתזרז את קברניטי המדינה לעשות משהו ממשי למען הציבור הערבי בתחומי החינוך, שוק העבודה, הקרקעות, שירות המדינה ועוד.

המסמכים גם עשויים לתרום בכיוון הפוך לכוונתם המקורית. הערעור על אופיה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית יחיש את המאמץ לקבע את אופייה זה בחוקה כתובה. פרויקט חקיקת חוקה יקבל דחיפה. לצד ויתורים קוסמטיים לערבים, יוכנסו בחוקה סעיפים מפורשים למניעת מנגנונים ונהלים המאפיינים מדינות דו־לאומיות.

וכמדיר אותם. היות וניתן לחשוב על נוסחאות שונות הן של מדינה דו־לאומית והן של מדינה יהודית, ייתכן שניתן יהיה למצוא מספר צמדי נוסחאות שיתיישבו זה עם זה. אך שני הצדדים אינם בשלים עדיין לחשיבה יצירתית ולהידברות ממשית על כך. יתרה מזו, כל עוד לא יושבה השאלה הפלסטינית, שלה יש השלכות מכרעות לגבי מעמד הערבים בישראל ושהמסמכים מתעלמים מהן לגמרי, ספק רב אם ניתן יהיה לערוך היום דיאלוג פתוח, כן ופורה בין האזרחים הערבים והיהודים לגבי דפוס הדו־קיום המוסכם עליהם.

בעיני כותביהם, מסמכי החזון מהווים בסיס וקריאה להידברות בינם לבין היהודים, ואילו בעיני היהודים הם איום אסטרטגי עליהם ועל המדינה. לתקווה זו של הערבים ולפחד זה של היהודים אין יסוד של ממש. היהודים נחושים וחזקים ולא יסכימו לפתוח בדיון על שינוי אופי המדינה ואילו לערבים שעוברים תהליך של העצמה ואידיאולוגיזציה, אין מספיק כוח לכפות את הדיון ואת השינוי על היהודים.

אם כן, מה בכל זאת ניתן לעשות במצב הקיים? ניתן לפעול במסגרת הפרדיגמה הציונית וההסכמות הקיימות בין המיעוט הערבי והרוב היהודי. אם הערבים ימשיכו לדבוק בדמוקרטיה ולנהל מאבק לגיטימי לחיזוקה, הרי כל הישג שלהם יעשה את ישראל ליותר דמוקרטית ופחות יהודית, אך שינוי מערכתי זה ישאר

בתוך גבולות האידיאולוגיה הציונית. הציונות הישראלית יכולה לא רק להכיל, אלא אפילו להזדכך ולהשתפר באמצעות מכלול רחב של שינויים, ובכללם סיום הכיבוש והקמת מדינה פלסטינית, הקצאת קרקעות לפיתוח ערבי, שיתוף ערבים בשלטון ובתכנון אזרחי, העלאת רמת השירותים ביישובים הערביים, מאבק באפלייה המוסדית והבינאישית נגד ערבים, השתתפות מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות, הנהגת שירות אזרחי בהתנדבות, העברת מערכת החינוך הערבי לניהול ערבי כמו החינוך הממלכתי־דתי והחרדי, התייעצות עם ראשי הציבור הערבי בהחלטות הנוגעות למיעוט הערבי, פתרון לבעיית הכפרים הלא־מוכרים ולסכסוך הקרקעות בינם למדינה, הקטנה משמעותית בשיעורי העוני במגזר הערבי, שיפור ניכר במעמד האישה הערבייה, ניהול תקין של השלטון המקומי הערבי, וטיפול מסגרות מעורבות כמו בתי־ספר ושכונות כדי לרכך את ההפרדה העצומה.

אלה הם מקצת מהצעדים החיוניים והדחופים להגברת השוויון האזרחי שניתן לבצע בתנאים הקיימים גם בלי לבטל את צביונה היהודי והציוני של המדינה. הם יתרמו רבות לרווחה של ההמונים הערביים, אם כי לא יטיבו כל־כך עם האליטות הערביות. הם אף ישפרו את הדו־קיום היהודי־ערבי, אך לא יפתרו את שלל הבעיות של מיעוט ערבי במדינה יהודית ודמוקרטית, שהוא סוג משטר המייצר בלי הרף דילמות ללא פתרון.

סמי סמוחה הוא פרופסור לסוציולוגיה ודיקן הפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת חיפה, המתמחה ביחסים אתניים בישראל ובעולם ובחקר החברה הישראלית. הוא פירסם מחקרים רבים על השסעים הפנימיים בחברה הישראלית, ובמיוחד על יחסי ערבים־יהודים ועל יחסי מזרחים־אשכנזים. מחקריו האחרונים עוסקים באופייה האתני של הדמוקרטיה הישראלית ובהשלכות המעבר לאי־לוחמה על החברה הישראלית. בין ספריו: *Israel: Pluralism and Conflict*, וכן: *Arabs and Jews in Israel*, אוטונומיה לערבים בישראל? וכן מדד יחסי ערבים־יהודים בישראל 2004. לאחרונה יצא ספר בעריכתו בשם *Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. בנוסף, הוא מנהל את הפרוייקט הרב־שנתי "מדד יחסי ערבים־יהודים בישראל", בחסות המרכז היהודי־ערבי באוניברסיטת חיפה.